

СУТНІСТНІ ПІДХОДИ ДО ПРАВОВИХ ЗАСАД ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

ESSENTIAL APPROACHES TO THE LEGAL PRINCIPLES OF JUSTICE IN UKRAINE

Коваль М.П., к.ю.н.,
суддя

П'ятого апеляційного адміністративного суду

ORCID 0009-0005-4781-643

В статті досліджено сутнісні підходи до правових засад правосуддя в Україні. За час незалежності країни судова система України зазнала численних змін і реформувань, що було викликано необхідністю адаптації до сучасних демократичних стандартів. Україна, успадкувавши від радянської системи авторитарну модель судочинства, зосереджену на захисті державних інтересів, поступово переходить до моделі, що спрямована на захист прав і свобод громадян. Основна мета цих реформ полягає в наближенні національної судової системи до міжнародних стандартів, забезпеченні незалежності суддів і підвищенні доступності правосуддя для громадян і юридичних осіб. Сучасна правова система України зіштовхується з низкою проблем, зокрема з недостатньою єдністю судової практики, відсутністю чітких критеріїв для класифікації справ, а також з труднощами у забезпеченні незалежності судової влади. Створення чітких і прозорих правил адміністрування судової влади дозволить підвищити ефективність правосуддя.

Визначено, що сутнісні підходи до правових засад правосуддя в Україні потребують подальших досліджень і реформування. На основі проведеного аналізу було виявлено низку проблем, які впливають на ефективність судової системи, зокрема: відсутність єдності судової практики, недосконалість адміністративно-правового забезпечення судів, недостатня доступність правосуддя та неврегульованість правових доктрин. Для вирішення цих проблем необхідно удосконалити законодавчу базу, підвищити якість публічного адміністрування судової системи та забезпечити більш ефективне впровадження реформ, що будуть спрямовані на підвищення незалежності, доступності та передбачуваності судочинства. Подальші дослідження у цій сфері повинні зосереджуватися на вдосконаленні правової регламентації судової практики, а також на впровадженні міжнародних стандартів у правосуддя України. Особливо важливим є пошук нових шляхів забезпечення правової визначеності та правосуддя для всіх категорій громадян і юридичних осіб, що дозволить підвищити довіру до судової системи та зміцнити її легітимність у суспільстві.

Ключові слова: правові засади, правосуддя, суди, публічне адміністрування, суддя, права та свободи людини.

The article examines essential approaches to the legal foundations of justice in Ukraine. During the independence of the country, the judicial system of Ukraine underwent numerous changes and reforms, which was caused by the need to adapt to modern democratic standards. Ukraine, having inherited from the Soviet system an authoritarian judicial model focused on the protection of state interests, is gradually moving to a model aimed at protecting the rights and freedoms of citizens. The main goal of these reforms is to bring the national judicial system closer to international standards, ensure the independence of judges and increase access to justice for citizens and legal entities. The modern legal system of Ukraine faces a number of problems, in particular, insufficient unity of judicial practice, the absence of clear criteria for classifying cases, as well as difficulties in ensuring the independence of the judiciary. The creation of clear and transparent rules for the administration of judicial power will increase the efficiency of justice.

It was determined that essential approaches to the legal foundations of justice in Ukraine require further research and reform. On the basis of the conducted analysis, a number of problems affecting the effectiveness of the judicial system were identified, in particular: lack of unity of judicial practice, imperfection of administrative and legal provision of courts, insufficient access to justice and unsettled legal doctrines. To solve these problems, it is necessary to improve the legal framework, improve the quality of public administration of the judicial system, and ensure more effective implementation of reforms aimed at increasing the independence, accessibility, and predictability of the judiciary. Further research in this area should focus on improving the legal regulation of judicial practice, as well as on the implementation of international standards in the justice system of Ukraine. It is especially important to find new ways to ensure legal certainty and justice for all categories of citizens and legal entities, which will increase trust in the judicial system and strengthen its legitimacy in society.

Keywords: legal principles, justice, courts, public administration, judge, human rights and freedoms.

Постановка проблеми: За час незалежності країни судова система України зазнала численних змін і реформувань, що було викликано необхідністю адаптації до сучасних демократичних стандартів. Україна, успадкувавши від радянської системи авторитарну модель судочинства, зосереджену на захисті державних інтересів, поступово переходить до моделі, що спрямована на захист прав і свобод громадян. Основна мета цих реформ полягає в наближенні національної судової системи до міжнародних стандартів, забезпеченні незалежності суддів і підвищенні доступності правосуддя для громадян і юридичних осіб. Сучасна правова система України зіштовхується з низкою проблем, зокрема з недостатньою єдністю судової практики, відсутністю чітких критеріїв для класифікації справ, а також з труднощами у забезпеченні незалежності судової влади. Створення чітких і прозорих правил адміністрування судової влади дозволить підвищити ефективність правосуддя.

Мета і завдання статті полягає в тому щоб здійснити аналіз сутнісних підходів до правових засад правосуддя в Україні, визначити найбільш проблемні питання та запропонувати шляхи їх усунення.

Огляд останніх досліджень. До проблем в сфері правосуддя звертали увагу вчені, а саме: В. Авер'янов, Т. Аріфходжаєва, Н. Армаш, О. Бандурка, В. Бачинін, О. Безпалова, Ю. Битяк, М. Білуха, В. Богуцький, В. Бойко, А. Борко, І. Бородін, В. Галунько, О. Гетьманець, І. Голосніченко, І. Городецька, В. Городовенко, Ю. Гридасов, І. Гриценко, С. Гусарев, Н. Дараганова, Ю. Дем'янчук, Е. Демський, П. Діхтієвський, М. Зайчук, А. Замрига, В. Заросило, Є. Захаров, Є. Зозуля, Р. Ігонін, Н. Квасневська, С. Кічмаренко, В. Коваль, Л. Коваль, В. Ковальчук, Т. Коломоєць, А. Комзюк, О. Кондратьєв, В. Копейчиков, В. Кривенко, О. Крушельницька, О. Кузьменко, Р. Кузьмін, Р. Куйбіда, Є. Курінний, В. Курило, В. Куценко, О. Лагода, А. Лужанський, В. Мартиненко, В. Матвійчук, Т. Мацелик, Р. Мельник, С. Мочерний, І. Надольний, І. Назаров, С. Обрусна, О. Овсянникова, О. Овчаренко, О. Петришин, В. Петрук, М. Пилипчук, А. Подоляка, С. Прилуцький, Д. Притика, А. Пухтецька, В. Сердюк, М. Смокович, Л. Сопільник, С. Стеценко, В. Стецюра, А. Хливнюк, Н. Чернишова, В. Шаповал, Н. Шевцова, В. Шкарупа та інші, однак проблеми сутнісних підходів до правових засад правосуддя в Україні потребують досліджень. Саме тому дослідження сутнісних підходів до правових засад правосуддя в Україні

є надзвичайно важливим для подальшого вдосконалення судової системи, забезпечення захисту прав і свобод громадян, а також підтримки правової визначеності в країні.

Наукова новизна дослідження. Визначаючи сутність правових засад правосуддя в Україні необхідно в першу чергу звертатись до міжнародних і європейських стандартів, оскільки це необхідно для подальшого реформування судової системи України та приведення її у відповідність до цих норм. Однією з ключових проблем є відсутність єдиних підходів до регулювання правових засад правосуддя, що призводить до непослідовності в судовій практиці. Це впливає на правову визначеність, яка є однією з основних засад функціонування правової держави. Забезпечення незалежності судової влади залишається критично важливим завданням, оскільки судова система повинна бути вільною від зовнішнього тиску та мати достатньо механізмів для забезпечення прав і свобод громадян. Основним Законом України гарантовано кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1]. Словник української мови тлумачить поняття слова сутність, як найголовніше, основне, істотне в кому-, чому-небудь; суть, зміст. У філософії це головне, визначальне в предметі, що зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку та пізнається на рівні теоретичного мислення [2]. Визначаючи адміністративно-правові відносини у сфері забезпечення засад правосуддя В. Бойко зазначив, що це відносини, які виникають у сфері публічного адміністрування, коли адміністративне право впорядковує, регулює та досягає дієвості й законності цих відносин з метою надання всього необхідного суддям (судам) для здійснення справедливого правосуддя, а відвідувачам судів (учасникам процесу) – можливості отримувати належні судові послуги [3]. Науковець, А. Лужанський, вважає, що доступність правосуддя – це певною мірою той ідеал, до якого прагне держава, що позиціонує себе як правова [4, с. 29]. А. Іваничук, зазначив, що об'єктивно система судової влади потребує адміністративно-правового забезпечення, яке здійснюється, безсистемно в міру виникнення кожної наступної проблеми, що є неприпустимим і таким, що призводить до порушення прав і законних інтересів суддів та осіб, які звертаються до судової влади за вирішенням своїх проблем. А також наголосив, що сутністю адміністративно-правового забезпечення судової влади є система внутрішніх характеристик адміністративно-правових відносин щодо забезпечення реального доступу до правосуддя фізичних і юридичних осіб на основі норм адміністративного права, які описуються множиною адміністративно-правових елементів (насамперед принципами адміністративного права в цій сфері), щодо соціальної взаємодії суб'єктів адміністративного права у процесі сервісної, виконавчо-розпорядчої та іншої діяльності суб'єктів публічної адміністрації з метою забезпечення суддям умов для перетворення суб'єктивного інтересу суб'єктів права (бажання помсти потерпілого) на об'єктивну суспільну істину, підтверджену силою держави, у межах недосконалих законів, у процесі змагальної процедури сторін [5]. Як зазначає Є. Зозуля, що судова система України протягом усього періоду незалежності держави знаходилася у стані постійних змін і реформування... Тому головним завданням на шляху створення судової системи незалежної держави було забезпечення незалежності судової влади, наближення національної судової системи та судочинства до міжнародних і європейських норм та стандартів [6]. Аналізуючи вищезазначені науковців, всі вони зазначають на необхідності адміністративно-правового забезпечення, що має враховувати інтереси всіх учасників судового процесу. Адміністративно-правове забезпечення судової влади в Україні є критичним елементом функціонування судової системи. Система публічного адміністрування судів повинна бути спрямована на забезпечення суддям необхідних умов для реалізації їх

повноважень, а громадянам – можливості отримати якісні судові послуги. Схожої точки зору підтримується і науковець Н. Ясельська, якою зазначено, що право доступу до правосуддя повинне розглядатися як важливе фундаментальне право людини. Сама важливість даного права вимагає подальшого додаткового та змістового вивчення з метою надання цьому праву чіткого вираження і закріплення, як у національному законодавстві, так і в міжнародних правових нормах [7]. Як зазначено Ясельською Н., це право потребує чіткого вираження та закріплення як у національному, так і в міжнародному праві. Адже, право на доступ до правосуддя є одним із фундаментальних прав людини, яке вимагає не лише формального закріплення, а й практичної реалізації. Для цього необхідно створити чіткі механізми для забезпечення цього права, що включають як законодавчі зміни, так і адміністративні процедури, спрямовані на покращення доступу до суду. За своїм змістом судочинство включає в себе, зокрема, підсудність, тобто встановлення повноважень судів системи судів загальної юрисдикції та процесуальних строків, строків звернення, оскарження до суду рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Отже, підсудність справ, а також строки звернення до суду повинні визначатися виключно законом і не можуть встановлюватися іншими актами, у тому числі постановою Верховної Ради України [8]. Однак, на даний час проблема єдності судової практики є дуже актуальною, з огляду на великий масив рішень Верховного Суду, які підлягають врахуванню судом при виборі та застосуванні норм права. Водночас, нерідко є ситуації, коли висновки Верховного Суду мають взаємовиключний характер. Необхідним є внесення змін до КАС шляхом розвитку та удосконалення інституту формування та розгляду зразкових справ. Регламентація у процесуальному законодавстві кількісного критерію, за наявності якого можна стверджувати, що справа відноситься до типових. Визначення у процесуальному законодавстві чітких критеріїв відступу від правових позицій Верховного Суду із одночасною регламентацією умов такого відступу, з метою недопущення порушень принципу правової визначеності. Окрім того, як свідчить актуальна судова практика, зокрема Верховного Суду, при розгляді та вирішенні справ судами нерідко застосовуються правові доктрини (наприклад доктрина плодів отруєного дерева при розгляді податкових справ), водночас на наш погляд вказане питання потребує законодавчого врегулювання. Необхідно Регламентувати у процесуальних кодексах поняття та сутність правових доктрин, а також сферу їх застосування при розгляді та вирішенні справ.

Також на практиці є проблемою і розмежування юрисдикційної належності спорів. Запровадження у процесуальному законодавстві чітких критеріїв віднесення категорії справ до певної юрисдикції дозволить уникнути можливості маніпулювання юрисдикцією з метою забезпечення розгляду справ у розумні строки. Відхід від правового пуризму під час встановлення порушення юрисдикційної належності у судах апеляційної/ касаційної інстанції, у тому числі шляхом реформування системи судів та створення єдиних апеляційних/ касаційних судів із запровадженням палат для розгляду справ відповідної юрисдикції. Віднесення до юрисдикційної належності цивільних/ господарських судів розгляду та вирішення справ за позовами суб'єктів владних повноважень, оскільки розгляд зазначеної категорії справ адміністративними судами не відповідає завданню та принципам адміністративного судочинства.

Висновок. На основі аналізу сутнісних підходів до правових засад правосуддя в Україні, можна зробити наступні висновки, які стосуються як теоретичних, так і практичних аспектів.

По-перше, судова система України перебуває у стані постійних змін, обумовлених необхідністю адаптації до

нових правових реалій та європейських стандартів. Ця адаптація є результатом багаторічних реформ, спрямованих на покращення якості правосуддя, його доступності та незалежності судової влади. Однак, не всі реформи були достатньо ефективними, що вказує на необхідність подальшого вдосконалення існуючих підходів до правових засад правосуддя.

По-друге, проблема відсутності єдиної судової практики є однією з основних перешкод на шляху до правової визначеності. Різні судові інстанції нерідко дають протилежні тлумачення одних і тих самих правових норм, що створює непорозуміння та спричиняє правову нестабільність. Це також впливає на довіру громадян до судової системи, оскільки громадяни та юридичні особи не можуть бути впевненими у передбачуваності судових рішень.

По-третє, аналіз правових засад правосуддя вказує на те, що необхідно вдосконалити інституційні механізми, які забезпечуватимуть правову єдність у судовій практиці. Зокрема, важливою є регламентація процесуальних кодексів, яка б чітко визначала критерії класифікації справ за їх типом і юрисдикцією. Це дозволить уникнути правового пуризму та зменшити можливість маніпуляцій юрисдикцією, що наразі є серйозною проблемою.

По-четверте, є вкрай важливими правові доктрини, які часто використовуються у судовій практиці, але не завжди належно регламентовані на законодавчому рівні.

Доктрина «плодів отруєного дерева», яка часто застосовується при розгляді податкових справ, є одним із прикладів, що демонструє необхідність законодавчого врегулювання правових доктрин та їхнього чіткого визначення у процесуальних кодексах.

Таким чином, сутнісні підходи до правових засад правосуддя в Україні потребують подальших досліджень і реформування. На основі проведеного аналізу було виявлено низку проблем, які впливають на ефективність судової системи, зокрема: відсутність єдності судової практики, недосконалість адміністративно-правового забезпечення судів, недостатня доступність правосуддя та не врегульованість правових доктрин. Для вирішення цих проблем необхідно удосконалити законодавчу базу, підвищити якість публічного адміністрування судової системи та забезпечити більш ефективне впровадження реформ, що будуть спрямовані на підвищення незалежності, доступності та передбачуваності судочинства.

Подальші дослідження у цій сфері повинні зосереджуватися на вдосконаленні правової регламентації судової практики, а також на впровадженні міжнародних стандартів у правосуддя України. Особливо важливим є пошук нових шляхів забезпечення правової визначеності та правосуддя для всіх категорій громадян і юридичних осіб, що дозволить підвищити довіру до судової системи та зміцнити її легітимність у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Словник української мови: в 11 томах. Том 9. 1978. С. 860
3. Бойко В. П. Роль окремих інститутів адміністративного права в забезпеченні функціонування судової влади України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4 (290). С. 144–147.
4. Лужанський А. В. Доступ до правосуддя: окремі проблеми. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 3. С. 26–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2010_3_7
5. Іванишук А. Адміністративно-правове забезпечення судової влади в Україні: монографія. Київ; Херсон: Грін Д. С., 2015. 433 с.
6. Зозуля Є. В. Організаційно-правові засади становлення розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. Випуск № 2 (79). 2022. С. 19–31. URL <https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/06/zozulya.pdf>
7. Ясельська Н. особливості розуміння сутності права на доступ до правосуддя. *Юридичний вісник*. Випуск 3, 2021. С. 193–200
8. Конституційний Суд України. Засади судочинства. Офіційна сторінка вебсайту. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/553-zasady-sudochynstva>